OBSERVAȚII ASUPRA LIMBII ȘI STILULUI OPEREI LUI IOAN POP-RETEGANUL

DE

POMPILIU DUMITRAȘCU

Printre marile figuri culturale ale Ardealului, Ioan Pop-Reteganul ocupă un loc de frunte. Fiul unor oameni nevoiași care s-au eliberat de iobăgie abia după revoluția de la 1848, Pop-Reteganul a cunoscut de timpuriu durerile poporului și a împărtășit năzuințele lui. Ca învățător și publicist el a militat cu multă rîvnă pentru propășirea culturală a celor din mijlocul cărora s-a ridicat.

Pe această linie se situează scrierile sale «Cartea poporului», «Prietenul săteanului romîn» și «Casa săteanului romîn», lucrări străbătute de ideea că trebuie să învățăm «nu pentru școală, ci pentru viață». Ioan Pop-Reteganul a luptat pentru introducerea spiritului practic în școală, fiind, în felul acesta, un pedagog cu totul deosebit pentru vremea lui.

Dorința de a prezenta viața poporului l-a îndemnat să scrie și lucrări cu caracter literar: două volumașe de nuvele și schițe, urmate de «Povestiri din viața țăranilor romîni» și «Nuvele».

Dar nu opera literară este cea mai importantă latură a activității lui Ioan Pop-Reteganul. Preocuparea permanentă pentru folclor și realizările dobîndite în acest domeniu sînt motivele principale pentru care modestul dascăl a stîrnit interesul cercetătorilor. Încă de tînăr, cînd îndemna și pe alții să se ocupe de folclor, Reteganul era de părere că nu trebuie numai să învățăm poporul, ci să și învățăm de la el.

Basmele culese de Ioan Pop-Reteganul au fost publicate, în parte, în «Poveşti din popor» și «Poveşti ardeleneşti». Cu toate că au fost prelucrate de culegător, basmele păstrează caracterele esențiale ale literaturii populare atît în conținut, cît și în formă.

BDD-A10245 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:56 UTC)

Se cuvine să fie amintită părerea lui Reteganul în ce priveşte culegerea materialului folcloristic. În « Gazeta Transilvaniei » din 1887 (nr. 229—231), scriitorul şi-a publicat « Programa pentru adunarea materialului literaturii poporale », care cuprinde şi un chestionar alcătuit din 55 de întrebări privitoare la viaţa satului. « Programa » dezvăluie o preocupare mai veche a folcloristului pentru literatura populară. Între altele, Reteganul menţionează că a cules şi « frînturi de limbă ». (În adevăr, chestionarul cuprinde şi cinci întrebări privitoare la limbă). Celor care aveau să-i trimită material, autorul « Programei » le atrăgea atenţia « să nu adauge de la sine nimic, dar nici să nu lase nimic afară ». Dacă exista îndoiala că un cuvînt nu este înţeles de întregul popor, culegătorul era rugat să explice cuvîntul respectiv în paranteze.

În basmele sale, Reteganul nu a redat cu fidelitate particularităţile de limbă caracteristice regiunii respective. Anumite fluctuaţii şi inconsecvenţe ne întăresc această convingere. Chiar într-o « probă de limbă » publicată în « Contemporanul », anul II (1882), p. 656 — 659, cu titlul « Mă nădăiem ieu că dintr-atîţia trebuie să fie unul şi al dracului », limba povestirii e foarte apropiată de limba basmelor lui Reteganul, şi prin urmare culegătorul a intervenit şi de data aceasta.

Basmele şi povestirile publicate de el trădează pe alocuri stilul său individual, felul său propriu de a vorbi. Faptul e explicabil: unele basme le-a auzit în vremea cînd era elev, dar le-a scris mult mai tîrziu. În afară de aceasta, basmele au fost culese din localităţi şi chiar regiuni diferite. Limba lor nu atestă însă această variată proveniență ci, dimpotrivă, prezintă particularităţi regionale asemănătoare şi chiar identice, ceea ce face evidentă intervenţia lui Reteganul. O comparaţie sumară între limba în care sînt scrise basmele şi limba nuvelelor şi povestirilor lui Ioan Pop-Reteganul ne îndreptăţeşte să tragem concluzia că avem de-a face nu numai cu un folclorist, ci şi cu un scriitor.

Prin urmare, se poate vorbi de o limbă a scriitorului Ioan Pop-Reteganul şi asupra ei se pot face unele observaţii.

Fonetismul limbii operei lui Ioan Pop-Reteganul este fonetismul obişnuit al graiului ardelenesc (vezi *fărină*, *încătrău*, *galbin*, *a mere*, *tată-so*). Cuvinte ca *geandarmerie* sau *a slugi* ridică fără îndoială, doar probleme de grafie.

În ce priveşte lexicul, caracteristica esenţială constă în abundenţa de regionalisme. E drept că, în principiu, ele ajută la realizarea coloritului local. Abuzul de regionalisme îngreuiază însă lectura operei.

Asemenea lui Creangă, Reteganul a căutat să explice anumite regionalisme mai puţin cunoscute. La sfîrşitul « Poveştilor din popor », el dă « Însemnarea provincialismelor, adecă a cuvintelor folosite numai pe alocurea, care se găsesc întru această carte ». Creangă însă obişnuia să încadreze elementul regional între cuvinte general cunoscute şi explica astfel regionalismul prin context. Reteganul recurge la explicarea în paranteze a cuvintelor necunoscute. Astfel: *jeb* (buzunar), *tel* (semn), *glida* (linie), *agodul* (obiceiul); iată cum se prezintă

BDD-A10245 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:56 UTC)

o frază: « Acolo fraţii cei doi mai mari s-au însurat şi s-au pus pe muncă, iar Toderică a rămas tot frăşcău (holtei) », sau: « . . . a zis fata împăratului că ea numai după acela s-a mărita, care i-a mirui (cîştiga) bani în joc de cărţi »[1].

Majoritatea regionalismelor întrebuinţate de Reteganul sînt de proveniență maghiară, păstrînd adeseori fonetismul originar. Unele sînt destul de puţin cunoscute, chiar în Ardeal. Iată cîteva: *nialcoş* « fudul, măreţ, semeţ » (« . . . care de care era mai sfătos şi mai nialcoş . . . », (Poveşti din popor, p. 45), *a arădui* « a se îndrepta » (« . . . mă arăduiesc către satul meu », Poveşti, III, p. 26), *a liocei* « a clipoci » (« . . . auzim ceva lioceind în fîntînă », Poveşti din popor, p. 35), *ioşag* « bogăţie », *ceruză* « creion » (Nuvele) ş.a.

Alte regionalisme, în schimb, sînt foarte cunoscute şi răspîndite în Ardeal. Acestei categorii îi aparţin *pălant* « gard », *ojină* « mîncare de după amiază » (Nuvele), *minteni* « îndată », *a se vîji* « a se potrivi », *hinteu* « trăsură », *cociş* « birjar », *a-şi veni în ori* « a-şi veni în fire », *secreata de lume* « pîrdalnica de lume » (Poveşti din popor), adverbul *pogan* « mare », *doftor*, *găzdăşag* « bogăţie », *hudă* « gaură », *stupuş* « dop » (Poveşti ardeleneşti) ş.a. Regionalisme ca *procatăr* « avocat » sau *borească* « nevastă » şi « boiereasă » au o circulaţie restrînsă, iar sensul celor mai multe trebuie căutat în glosarul dat de scriitor. Fără îndoială că dacă scriitorul n-ar fi arătat, în glosar, că *fuicaş* înseamnă « copilăros, răsfăţat », exprimarea « împăratul cam fuicaş cum era cîteodată . . . » (Poveşti din popor, p. 42) ar fi fost de neînţeles.

În limba basmelor întîlnim unele cuvinte sau construcţii care se remarcă prin originalitate, ceea ce va face să le socotim creaţii personale. De pildă, în propoziţia « Om ca Man tîlhariul nu s-a mai pomenit altul pe podul pămîntului » (Poveşti din popor, p. 1), expresia *pe podul pămîntului* e sinonimă cu expresia general cunoscută *pe faţa pămîntului*. Pentru verbul *a stăpîni*, găsim verbul *a vecui*—derivat de la veac—(« vecuiasc-o Tata florilor sănătos », Poveşti din popor, p. 47). O formă tot atît de interesantă prezintă şi verbul *a plîngătui*, rezultat, probabil, din contaminarea lui *a plînge* cu *a tîngui* şi avînd înţelesul acestora (« Dumnezeu mere la sfîntul soare să se plîngătuiască puţin », Poveşti, III, p. 25).

Citărm în aceeaşi categorie şi adjectivul *urieşesc* (« State urieşeşti », Munţi, animale şi pămînt).

Tot ca o influenţă dialectală, trebuie socotită şi schimbarea genului unor substantive, sau utilizarea unor variante lexicale mai puţin obişnuite.

Astfel, în exemplul « puse fluiera după şerpariu » (Poveşti, I, p. 17), substantivul *fluier* este de genul feminin. Remarcăm de asemenea, că Reteganul foloseşte forma regională şi arhaică *ţărmure* pentru « ţărm » (Poveşti, III, p. 23). Interesantă e şi folosirea participiului trecut *ştiut* în funcţie adjectivală (« spun cei ştiuţi . . . », Munţi, animale şi pămînt, p. 5). În unele nuvele, adeseori, mai-mult-ca-perfectul popular al diatezei active are participiul la forma feminină (« aşa

[1] Pop-Reteganul, Poveşti ardeleneşti, Braşov, Ed. Nic. I. Ciurcu, 1888, partea a II-a p. 73.

BDD-A10245 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:56 UTC)

a fost scrisă (el) »), o particularitate astăzi pe cale de dispariție a graiului din Ardeal. Un element morfologic arhaic este pronumele nedefinit *cevaşi*, întrebuințat cu valoare de adjectiv, în expresia *cevaşi noroc*, Poveşti din popor, p. 5.

În ce priveşte timpurile la verb, întîlnim nenumărate exemple de viitor popular. De asemenea, perfectul simplu este destul de frecvent cu toate că, în realitate, acest timp are o circulație redusă în regiunile de unde Reteganul şi-a cules basmele.

Morfemul *pe* de la acuzativ, obligator în limba actuală la substantivele care desemnează nume de persoană (atunci cînd sînt nearticulate) îl găsim deseori în Poveştile ardeleneşti, chiar pe lîngă substantive articulate. (« . . . să pedepsească pe vinţelerul », p. 20).

Rareori, povestirea se realizează şi prin exprimări brahilogice. Iată un exemplu: « Singur era singur, că se zărăstise (pierduse) de oamenii lui, întuneric era de puteai tăia cu brişca-n el » (Poveşti din popor, p. 92). În vorbirea obişnuită de azi, această frază s-ar formula în felul următor: « De singur era singur, că se pierduse de oamenii lui, de întuneric era întuneric de (încît) puteai tăia cu brişca-n el ».

Referindu-ne la sintaxă, remarcăm că topica inversă serveşte aproape întotdeauna ca element stilistic. O formă ca « iată o am văzut » (Poveşti, III, p. 19) ne-ar ispiti să credem că intră în această categorie, deşi este, pur şi simplu, un exemplu de topică arhaică.

Cu remarcabil efect stilistic este întrebuințată inversiunea în următoarea frază: (este vorba despre un inel) « Căutatu-l-au în dreapta, răscolit-au în stînga, colbuit-au toate, răsturnat-au paturile şi nu-i mai dădură de urmă », (Poveşti din popor, p. 13—14).

Fără a cădea în prolixitate, Ioan Pop-Reteganul utilizează, alături de fraze scurte, şi fraze mai lungi. Este o permanentă alternanță între exprimarea bogată şi cea concisă.

S-a făcut de mult remarca interesantă că stilul basmelor are un pronunțat caracter oral. Fireşte, afirmația este pe deplin valabilă şi pentru basmele lui Reteganul.

Interesant este însă faptul că această particularitate s-a extins şi asupra altor opere ale scriitorului care sînt departe de a avea caracter de basm. Ex. « Ei de îngrijați ce erau, numai cît îi da: vai de noi şi de zilele noastre! Ce amarul nostru ni-om şti face? Dumnezeu ne-a dat holde frumoase, spicoase, şi acum ar fi de tăiat, iară ploaia nu ne lasă, că ea în loc să mai încete parcă tot mai tare o dă. Va încolți grăunțele în pai, va putrezi grîul şi săcara şi orzul şi — pace bună — foametea-i gata gătuța, păcatele noastre! » (Povestiri din viața țăranilor romîni, p. 13).

Caracterul operei lui Reteganul presupune valorificarea vorbirii populare. Scriitorul a avut suficientă pricepere în această privință, dar a comis şi unele stîngăcii. Iată o dovadă grăitoare: « — No, uită-te ce peană frumoasă de rață; lua-o-

BDD-A10245 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:56 UTC)

voi ? lăsa-o-voi ? » (Poveşti, III, p. 17). Cu toate că în partea a doua a frazei avem topică inversă cu valoare afectivă, totuşi exprimarea e forţată mai ales că în locul viitorului cu nuanţă deliberativă, mult mai corectă era forma de conjunctiv.

Vorbirea populară posedă numeroase diminutive care, uneori, aduc o oarecare contribuţie la sporirea afectivităţii.

Întrebuinţarea diminutivelor este obişnuită în basmele culese de Reteganul. Iată un exemplu de folosire a diminutivelor: « Boreasa aduce pe un cîrpător *mămăliguţă* fierbinte, într-un hîrdău *lăptişor*, apoi pe un *blidişel* de lemn un muşinoi de brînză », (Poveşti, III, p. 83). Un diminutiv mai puţin obişnuit este substantivul *puiuc* (« Vai rău e aicea, puiucule! », Poveşti din popor, p. 38).

Cu remarcabile efecte stilistice sînt întrebuinţate şi unele expresii populare. Dintre acestea, unele sînt general cunoscute, ex.: *bun bucuros*, *batîr*, *mulţam doamne*, *nu-i modru*, *a spune ce-i şi cum*, *talpa băiete* (« ...i-a tăiat capul, l-a băgat în traistă şi talpa băiete », Poveşti din popor, p. 6), *a se stropşi* (« ...nu-ţi dau să văd că te chiar stropşeşte », Poveşti, I, p. 21) ş.a.

Alte expresii au un caracter regional mai pronunţat. Astfel sînt: *s-a cam mai dus* pentru şi « s-a tot dus », *a-i plesni prin minte*, *a sta marnă* pentru « a ţine morţiş » (« ... împăratul sta marnă să plece... », Poveşti din popor, p. 42), *a se lua pe seamă*, *a trage aţă*, sinonimă cu « a merge întins » (« ...zări fum gros înaintea lui şi trase aţă într-acolo », Poveşti din popor, p. 1), *a se ducului* pentru « a se cuveni » etc.

În limba scriitorului de care ne ocupăm neologismele sînt extrem de rare şi aproape întotdeauna, apar sub o formă stîlcită sau în construcţii greşite. Iată numai două exemple: « Jupîne cătană, en hai pîn'la domnul împărat la *rapold* (raport) (Poveşti, III, p. 20). « Ai să puşti pe oricine ar veni noaptea-n vie, nu-i iertat să dai la nime *pardon* » (Poveşti, III, p. 19). Alteori, folosirea neologismului nu e necesară. În fraza: « Cine a făcut lucrul acesta atît de cutezat şi nime nu l-a prins, să vie la curtea împăratului că *graţie* capului i-a da şi frumoasă cinste va căpăta » (Poveşti din popor, p. 7) socotim inutil pretenţiosul latinism *graţie*, mai ales că substantivul *iertare*, mult mai frumos, este întrebuinţat destul de des în povestiri.

Referindu-se la stilul operelor literare, G.V. Stepanov afirmă că stilul scriitorului este « maniera individuală şi, într-o oarecare măsură, unică a zugrăvirii artistice cu mijloacele limbii literare comune » [1].

Nota particulară a stilului lui Reteganul nu constă numai în modalitatea de combinare a cuvintelor, în construcţia frazelor, ci şi în felul cum realizează, cu mijloacele limbii, sistemul de imagini.

Imaginile sînt realizate întotdeauna prin mijloace obişnuite şi, în majoritatea cazurilor, au un pronunţat caracter popular. Comparaţii ca *frumoasă cît să-i cerci părechia* (Poveşti, I, p. 51) sau *frumoasă ca ruptă din soare* (Poveşti,

[1] G. V. Stepanov, Despre stilul operelor literare, în «Voprosî iazîkoznaniia », 1952 nr. 5. p. 31.

BDD-A10245 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:56 UTC)

III, p. 66) sînt destul de obişnuite. Cînd însă părul unei fete « era ca un caier de mătase neagră, sclipea de negru şi cădea peste umeri în jos făcînd sute de mii de inele, unele mai mari, altele mai mici » (Poveşti, IV, p. 3), trebuie să recunoaştem şi unele calităţi artistice ale scriitorului. E drept însă că astfel de imagini izbutite sînt raritäţi.

Stilul basmelor obligă pe scriitor să folosească anumite formule şi procedee consacrate. Dintre acestea, asonanţa, formulele iniţiale şi cele finale sînt mai cunoscute. În basmele lui Reteganul, formulele basmului de cele mai multe ori prezintă o notă de originalitate. Povestea « Din fată fecior » începe astfel: « Cică a fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar povesti, că nu-s dator a minţi, ca şi-un purece a plesni, că eu nu-s de cînd ferestrile, ci eu îs de cînd poveştile. Cînd poveştile pe la noi trecea, mama atunci mă făcea şi apucai una de chică şi-o aruncai într-o vică; şi-am apucat una de picior şi-o aruncai după cuptor şi-o bătui bine, bine să mă-nveţe şi pe mine, după aceea o am lăsat şi iată că m-a-nvăţat », (Poveşti, III, p. 10—11). Interesant este, ca formă, şi începutul basmului « Tata florilor »: « A fost ce a fost... A fost un împărat, — căci ce vreţi; poveste fără împărat, pomană fără popă, tîrg fără ţigani poate-se? » (Poveşti din popor, p. 35). Povestea se sfîrşeşte prin formula: « Mai departe spună-o cine o ştie; dar daţi-mi careva o pipă de tabac şi apoi ziceţi-mi să tac » (Poveşti din popor, p. 47).

În cadrul consideraţiilor de ordin stilistic, se cuvine să mai remarcăm bogăţia intervenţiilor personale, caracteristică pentru scrisul lui Ioan Pop-Reteganul. De cele mai multe ori acestea au rol de comentariu sau de explicaţie. Alături de determinări, scriitorul are predilecţie pentru propoziţiile exclamative şi interogative. Uneori, în cuprinsul explicaţiei se întîlneşte interogaţia, ca în exemplul următor: « Se spune că aici unde-i lacul acesta, să fi fost cîndva « mînăstirea patorilor» (oare nu a patărilor de la *patăr*, cum se numesc călugării catolici?) » (Povestiri din viaţa ţăranilor romîni, p. 5).

Se poate observa, în general, că arta lui Reteganul este săracă, iar stilul său este lipsit de ornamente. Totuşi, găsim şi pagini remarcabile prin puterea evocării sau prin unele portrete reuşite cum e acela al lui Petrea Iovului din Nuvele. Ca unul care a valorificat graiul şi poezia poporului, scriitorul obişnuieşte să înglobeze, în povestire, proverbe, şi zicători şi mai ales versuri ce servesc ca formule sintetice în definirea caracterelor. Întrebată cum trăieşte cu soţul, Măriuca fătului răspunde:

«Cu bărbatul băutor
Nu mai faci pită-n cuptor;
Nice pită, nice sare,
Numai lacrimile vale » (Nuvele, p. 38).

I. Pop-Reteganul este un excelent cunoscător al graiului ardelenesc. El se cuvine să fie preţuit pentru străduinţa de a valorifica acest grai în opera sa literară.

BDD-A10245 © 1954 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:55:56 UTC)